

**ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASY ÝOKARY BILIM, YLYM WE
INNOWASIÝALAR MINISTRLOGI**

BERDAK ADYNDAKY GARAGALPAK DÖWLET UNIWERSITETI

“GIRIZILDI”

Berdak adyndaky
Garagalpak döwlet
uniwersiteti rektory

“18” 06 2024-nji ýyl

“TASSYKLAÝARYN”

Özbeqistan Respublikasy
Ýokary bilim, ylym we
innowasiýalar ministrligi

“18” 06 2024-nji ýyl

**KESPI-HÜNÄR (DÖREDIJILIK) SYNAGLARYNYŇ MAKSATNAMASY
MAKSATNAMASY WE BAHÄ ÖLÇEGI**

**GIRIŞ SYNAGLARYNDA “TÜRKMEN DILI WE EDEBIÝATY” DERSI
BAR BOLAN ÄHLI GÖRNÜŞDÄKI UGURLAR (GÖZI EJIZLER) ÜÇIN
MAKSATNAMA**

(BILIM UGURLARYNA MAHSUS DERS BOÝUNÇA)

GIRIŞ

Bu maksatnama közi ejiz we görüş ukyby pes bolan abituriýentler üçin Özbegistan Respublikasyndaky ýöriteleşdirilen mekdepler okuw meýilnamasyna laýyklykda düzülen.

Türkmen diliniň grammatiki aýratynlyklary, beýan etmegiň mümkinçilikleri we türkmen edebiýatynyň esasy ýörelgeleri, awtorlar we eserler umumy bilim we orta hünär hünär biliminiň okuw kitaplarynda öz beýanyny tapan.

Dil we jemgyýet, fonetika, orfografiýa, morfografiýa, grafika, leksikologiýa, morfemika, sözleriň emele gelmegi, morfologiýa, sintaksis, dyngy belgileri, stilistika, şeýle hem edebiýat, söz sungaty, edebiýatşynaslygyň bölekleri, halk döredijiligi, gadymy we häzirki zaman edebiýaty, XX asyryň edebiýaty, garaşsyzlyk döwrüniň edebiýaty okuwçynyň pikirini ösdürmekde we dünýägaraýyş kesgitlemekde möhümdir.

Dersiň maksady we wezipeleri

Bu maksatnama, geljekki hünärmenleriň kespi-hünär bilimlerini, başarnyklaryny we kärlerini ýokarlandyrmaga gönükdirilendir we dil we edebiýat kategoriýasynda aýratyn dersleriň özüne mahsus aýratynlyklaryny görkezmeği maksat edinýär.

Munda abituriýentleriň geljekki hünär işleri üçin düýpli nazary esas döretmek; dil we edebi meselelerini düşündirmek üçin başarnyklary we ukybyny ösdürmeği ýüze çykarmak maksat edilýär. Bu maksady durmuşa geçirmekde türkmen diliniň grammatikasynyň esaslaryny özleşdirmek, edebiýat pudagyndaky temalary öwrenmek, ýazyjynyň durmuşy we döredijiligi barada maglumat, çeper sungatyň görnüşlerini bilmek we seljeriş endiklerini ele almak ýaly meseleler göz önünde tutulýar.

Abiturientin bilimine goýulýan talaplar

“Türkmen dili we edebiýaty” (közi ejizler üçin) hünär (döredijilik) synag maksatnamasyna görä, türkmen dili we edebiýaty dersleriniň her birine talaplar goýulýar.

Türkmen dili dersini özleşdirmek prosesinde durmuşa geçirilmeli meseleleriň çäginde abituriýent:

- edebi diliň fonetik, leksiki-semantik, grammatiki ülnüleri;
- ortografiýa, dilden we ýazmaça sözleýiş endikleri, ortografiýanyň teoretiki meselelerine esaslanýar;
- lingwistikanyň her bir bölümi boýunça umumy orta we orta ýörite bilim meýilnamalaryna ýakyn ýagdaýdaky maglumatlary;
- grammatiki derňewiň gönükmesini bilmelidir.

Türkmen edebiýaty boýunça abituriýent:

- türkmen edebiýatynyň esasy nazaryýet ýörelgeleri;
- edebiýat taryhynda möhüm yz galdyran meşhur ýazyjylaryň durmuşy;
- milli edebiýatyň taryhyndan orun alan eserler we olaryň derňewi;
- häzirki zaman edebiýatyny döredijileriň käbirlerinden habarly bolmagy gerek.

Dersiň mazmuny

Türkmen dili

Fonetika. Fonetikada öwenilýän meseleler. Fonetika, grafika, orfografýa hakda düşünje. Çekimli seslerin bölünişleri: Uzyn we gysga çekimliler. Inçe we ýogyn çekimliler, Dar we giň çekimliler, Dodaklanýan we dodaklanmaýan çekimliler. Dodak çekimlileriň ýazuw düzuni. Çekimsiz sesler we olaruň bölünişleri. Dymyk çekimsizleriň açyga öwrülişi. Dar çekimlileriň açyga öwrülişi. Bogun we bogun galyplary. Basym we intonasiýa barada maglumat. Bogun we bogun galyplary. Basym we intonasiýa barada maglumat.

Leksika. Türkmen diliniň leksikasynyň baýlaşmagy. Sözüň asyl we goşma manysy. Sözüň köpmanylylygy. Sinonimler. Antonimler. Omonimler. Sözlükler.

Morfologiýa. Sözüň sostawy. Sözleriň hilleri; sada, goşma, tirkeş sözler. Söz toparlary. Atlar. Atlaryň manysy boýunça bölünişleri. Has we juns atlar. Atlaryň ýöňkeme bilen üýtgeýişleri. Atlaryň düşüm bilen üýtgeýişleri.

Atlaryň san milen üýtgeýişleri. Sypatlar. Sypatlaryň ýasalyşlary. Sypat derejeleri. Sanlar. Sada we goşma sanlar. Mukdar we tertip sanlar. Çalyşmalar. Çalyşmalaryň görnüşleri: at, görkezme, sorag, san, gaýdym, ýokluk, nämälim çalyşmalar. Işlikler. Işlikleriň aňladýan manylary, sorag we zaman aňladyşy. Işlikleriň gurluşy; sada we goşma işlik. Işlik derejeleri; düýp, şariklik, yükletme, gaýdym, özlük derejeleri. Häzirki, öten, geljek zaman işlikleri. Işlik formalary; buýruk, şert, nämälim, arzuw-ökünç formalary, Ortak işlikler. Hal işlikler. Hallar we olaryň bölünişleri; asyl, ýasama, goşma-tirkeş hallar. Kömekçiler; baglaýjylar, sözsoňular, ümlükler.

Sintaksis. Sözlem hakda düşünje. Sözlemleriň aňladýan manylary boýunça bölünişleri. Söz düzümleri, olaryň ýanaşma, ylalaşma, eýerme ýoly bilen baglanyşy. Sözlemiň baş agzalary; eýe we habar. Sözlemiň aýyklaýjy agzalary; aýyrgyç we doldurgyç. Sözlemiň deňdeş agzalary. Ýönekeý sözlemler we olaryň görnüşleri; doly, doly däl, eýeli, eýesiz, eýesi näbelli sözlemler. Sözlem agzasy hasaplanmaýan sözler; ýüztutma, jogap we giriş, sözler, ümlükler. Goşma sözlemler; düzmeli we eýerjeňli goşma sözlemler. Başganyň sözi. Gepleşik. Sitata. Fonetiki, morfologik, sintaktik derňewler.

Türkmen edebiýaty

Folklor. Halk agzeki döredijiligi hakynda düşünje. Çeper edebiýatyň durmuş bilen arabaglanyşygy. Edebiýat we döwür. Türkmen edebiýatynyň ösüşi we onyň jemgyýetiň ösüşi bilen baglanyşygy. Halk döredijiligi. Türkmen halk döredijiliginiň ösüşi, onuň esasy žanrlary. Türkmen adatlary we döp-dessurlary.

Nakyl-matallar. Nakyllaryň mazmuny. Nakyl-matallar – halkyň ömür tejribesinden alnyp dörän piker-duýdularyň ýygyndysy. Adamkärçilik, mertlik we ş.m. temasyndaky nakyl-matallar.

Tapmaçalar we olaryň temalary. Tapmaçalaryň ynsan piker-duýgularyny terbiýelemekdäki orny.

Ertekiler. Ertekileriň janr häsiýetleri. Ertekilerden görünyän halkyň arzuw-armanlary, paýhaslylygy. Ertekilerdäki halkyň ynamy we arzuw-hyýallary. Ertekileriň görnüşleri.

Rowaýat-epsanalar, şorta sözler. Rowaýat we şorta sözleriň agzeki döredijiligiň başga görnüşlerinden tapawudy.

Eposlar. Epozlara mahsus alamatlar. «Gorkut ata» eposy, «Görogly» eposy. Eposyň gahrymançylyk häsiýeti.

«Gorkut Ata» eposy. Eposyň gahrymançylyk hasiýetleri.

Liro-epiki eserler. Dessanlar, olaryň özüne mahsus häsiýetleri.

«Görogly» eposy. Eposyň tematikasy, mazmunywe ideýasy.

“Nejep oglan” dessany. “Şasenem-Garyp” dessany.

Gadymy we orta asyrlardaky edebi ýadygärlikler. “Tumaris”, “Şirak” we başga edebi ýadygärlikler hakynda maglumat. Orhon-Eniseý ýazuw ýadygärligi. Kultagin (Uly ýazuw). VII-VIII asyrlar. Ýazuwyň taryhy.

Garahanylar döwrüniň edebiýaty. Ýunus Has Hajybyň ömri we döredijiligi, “Kutadgu - bilik” eseri. Eseriň ideýa-mazmuny, öňe sürülýän meseleler.

Seljuklar döwrüniň edebiýaty. Emir Muezziý, Enweri, Raşeddin, Wat-wat we olaryň döredijiligi.

Türki dildäki edebiýat. Mahmyt Kaşgarynyň döredijiligi, “Diwany-lugat-at türk” eseri. Eseriň dili. Eserde halk döredijiligi eserleriniň wariantlarynyň ulanylyşy.

Hoja Ahmet Ýassawy. Hoja Ahmet Ýassawynyň ömri we döredijiligi. “Hikmetler” diwany kitaby.

Timuriler döwrüniň edebiýaty. Rabguzynyň “Kysas-ul enbiýa” kitaby.

Ýunus Emre. Ýunys Emraniň ömri we döredijiligi. Şygrylar.

Wepaýy. Wepaýynyň “Rownakyl-yslam” eseri.

Ymammedin Nesimi. Nesiminiň döredijiligi.

Muhammet Baýram han. Muhammet Baýram hanyň lirikasy.

Garaja oglan. Garaja oglanyň lirikasy.

XVIII asyr turkmen edebiýaty. Azadynyň “Wagzy-Azat” kitaby. Magtymgulynyň doşgulary. Gaýybynyň lirikasy. “Gelende bardyr” goşgusy. Gaýybynyň “Otuz iki tohum kyssasy” eseri. Şabendäniň lirikasy, “Gül-Bilbil” dessany.

XIX asyr turkmen edebiýaty. Talybynyň lirikasy. Abdyseldar Kazynyň “Jeňnama” poemasy. Keminäniň lirikasy, şorta sözleri. Seýdiniň lirikasy. Zeliliniň lirikasy. Mollanepesiniň lirikasy, “Zöhre-Tahyr” dessany. Mätäjiniň lirikasy.

XX asyr turkmen edebiýaty. XX asyryň başyndaky türkmen edebiýaty. Türkmen edebiýaty 20-30 ýyllarda. G. Burunowyň, B. Amanowyň “Keýmir kör” dramasy. A.Gowşudowyň “Perman”, “Köpetdageň eteginde” romanlary. B.Kerbabaýewiň “Aýgytly ädim” romany. A.Kekilowyň “Söýgi” romany. G.Seýitliýewiň goşgulary. K.Gurbanepesowyň “Ata we ogul”, “Aýal bagşy” poemalary. N.Saryhanowyň “Şirin”, “Şükür bagşy” eserleri.

Goňşy halklar edebiýaty. Ferdöwsiniň “Şanama” eserinden bölek. Jamynyň “Altyn zynjyr”, “Baharystan” eserleri. Alyşer Nowaýynyň ömri we döredijiligi. **Garassyzlyk döwrüniň edebiýaty we onuň ösüşi.** Bu döwür edebiýatynyň esasy aýratynlyklary.

DÖREDIJILIK (HÜNÄR) SYNAGLARYNYŇ NETIJELERINI BAHALANDYRMAK ÖLÇEGI

Közi ejizler üçin döredijilik synagy 5 ballyk ulgamda baha berilýär

Közi ejizler üçin giriş synaglary agzeki-dilden geçirilýär we her bir synag biletinde üç sany teoriýa soragy goýulýar.

Döredijilik synagyna baha bermek üçin aşakdaky ölçegler ulanylýari:

1. Abituriýentiň beren jogabyna 5 (oňat) baha bermek üçin:

- temanyň düýp manysyna dogry düşünmek, döredijilik pikirlerine esaslanyp açyp bermegi;
- temany erkin pikire esaslanyp düşündirmek;
- faktlary we mysallary ulanyp dogry netije çykaryp bilmek;
- temadaky ähli meseleleri öz içine alýar;
- talap derejesindäki filologiki we jemgyýetçilik-syýasy bilimlere eýe bolmak;
- erkin gürläp we pikirlerini edebi dilde täsirli beýan etmegi başarmaly.

2. Abituriýentiň beren jogabyna 4 (ýagşy) baha bermek üçin:

- temanyň mazmunyna giňişleýin, döredijilikli çemeleşmä esaslanyp düşündirmek;
- erkin pikirlenmäge çalyşmak;
- pikirlerini yzygiderli beýan etmek ukybyna eýe bolmak;
- logikasy, erkinligi we temanyň manysyny oňat özleşdirmek;
- çeşmelerini, faktlary we mysallary ýerlikli ulanmagy başarmak;
- ýeterlik filologiki we jemgyýetçilik-syýasy sowatlylyk;
- pikirini edebi dilde dogry we ýerlikli beýan etmegi başarmaly.

3. Abituriýentiň beren jogabyna 3 (kanagatlanarly) baha bermek üçin:

- temanyň düýp manysyny çuňňur açmak, gürlmek ukyby göze ilmegi;
- söz sungatyna we söz medeniýetine kanagatlanarly derejä eýe bolmak;
- sözi has inçe duýup bilmek, pikiri yzygiderli beýan etmäge synanyşmak;
- pikiriň beýany we stili erkin we mantykly bolmaly;
- faktlary we mysallary dogry ulanyp, dogry netije çykaryp bilmek;
- pikirini edebi dilde aýtmaga synanyşmalydyr

4. Abituriýentiň beren jogaby aşadaky ýagdaýda 2 (kanagatlanarsyz) bahalanýar:

- temanyň mazmuny ýeterlik derejede açylmasa;
- lingwistika we edebiýat bölümleri barada belli bir pikiri ýok bolsa;
- pikirini aýtmakda sazlaşyk saklanmasa;
- abituriýentiň bu baradaky pikiri ýüzleý bolsa;
- pikirlenmegiň çäkleri dar bolsa;
- pikiriň beýany gabat gelmeýän bolsa;
- sözleýişde erkin we logiki yzygiderlilik ýok bolsa.
-

Kespi-hünär (döredijilik) synag komissiýasynyň düzümi we guralyşy

Kespi-hünär (döredijilik) synag komissiýasynyň işi 2024-2025-nji okuw ýyly üçin kabul ediş komissiýasy tarapyndan gurnalýar.

Türkmen dili we edebiýaty dersi boýunça synaglar bar bolan ähli görnüşdäki bilim ugurlary boýunça kespi-hünär (döredijilik) synag komissiýasynyň düzümi, adatyça, üç sany agzadan az bolmadyk ýagdaýda düzülýär.

Döredijilik (hünär) synagynyň netijeleri üç gününň içinde gijä galdyrylmadyk ýagdaýda yglan edilýär.

Türkmen dili we edebiýaty dersi boýunça synaglar bar bolan ähli görnüşdäki nilim ugurlary boýunça döredijilik (hünär) synaglarynyň netijelerinden nägile bolan abituriýentleriň arzalaryny garamak üçin apellýasiýa (şikáyat) komissiyasy düzülýär.

Apellýasiýa (şikáyat) komissiyasy düzümi we işiniň guralyşy

Apellýasiýa (şikáyat) komissiyasy hünär (döredijilik) synagyny geçiren ýokary okuw mekdebiniň kabul ediş komissiyasy tarapyndan düzülýär.

Abituriýent kespi-hünär (döredijilik) synagynyň netijeleri yglan edilenden başlap 24 sagadyň dowamynda apellýasiýa (şikáyat) komissiyasyna dilden (agzeki) ýa-da ýazmaça şekilde ýüz tutmalydyr. Bellenilen möhleti gutarandan soň kabul edilmeyär.

Apellýasiýa (şikáyat) komissiyasy abituriýentiň diňe özüniň işi boýunça bildirilen şikáyatyny ýüzme-ýüz abituriýentiň gatnaşmagynda görüp çykýar we jemleýki karary berýär.

Kabul komissiyasy jogapkär kätibi:

S.Sulaymanov